

POST CONFLICT TRAUMA IN THE ROMAN ARMY?

Fabian Istvan

Lecturer, PhD, UMFST Tîrgu Mureş

Abstract: Considered as a „modern” affliction the Post Traumatic Stress Disorder (PTSD) is one of the most well documented combat traumas of the 20th century. It draw attention after the Vietnam War, but it seemes that this pshysical disease lurked throuout the centuries. The aim of the paper is to stress out a few aspects concerning the presence (or absence) of the PTSD among the ranks of the Roman army.

Keywords: Warfare, soldier, combat trauma, literature.

Sindromul de stres posttraumatic (Post Traumatic Stres Disorder - PTSD) sau Tulburarea de stres posttraumatic și-a făcut apariția în Manualul de Diagnostic și Statistică a Tulburărilor Mentale (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) în 1980 și ca rezultat al tratamentelor administrate veteranilor din Vietnam. Deși tulburarea de stres posttraumatic, nu este o afecțiune mentală cauzată direct de luptă, aceasta poate fi un declanșator al tulburării.¹ Oricum ar fi, din anii 80, perturbările psihologice cronice ca reacție la traumele extreme de ordin psihic și emoțional au fost văzute ca o fațetă universală a condiției umane.² Prin definiție PTSD este o „o tulburare clasificată de Asociația Americană de Psihitarie (APA) în categoria „tulburări legate de traumă și alți agenți de stres”. Caracteristica specifică a acestor tulburări este prezența unui eveniment advers de natură traumatică sau nu, care precede tulburarea psihică a individului care nu are capacitatea de a gestiona situația. Sindromul de stres posttraumatic se poate declanșa ca urmare a expunerii directe sau indirecte la situații ca: moartea cuiva, amenințarea cu moartea, accident, injurii serioase la adresa propriei persoane sau agresiune sexuală. PTSD poate fi menținut de retrăirea sau expunerea la stimulii aversivi audio-vizuali ai evenimentului traumatic(...). Simptomele de diagnostic pentru PTSD cuprind retrăirea traumei originale prin rememorări și coșmaruri, evitarea stimulilor asociați cu trauma, inclusiv amnezii selective sau refuzul de a vorbi despre eveniment, culpabilizare, rușine sau dimpotrivă apatie, detașare, stări reactive ca furia, hipervigilența și dificultăți de concentrare sau de somn”.³ După perioada recunoașterii oficiale a PTSD ca tulburare, istoricii și mai târziu psihologii au început să caute descrieri care să justifice prezența acestuia în conflictele secolului XX și chiar mai devreme. Numărul studiilor și a lucrărilor de specialitate care abordează problema existenței PTSD din epocile ante sec.XX a crescut exponențial. „Punctul de vedere prevalent al acestei abordări se poate observa din aprecierea conform căreia: războaiele din epocile trecute au declanșat ceea ce unii oameni numeau „șocul bombardamentelor” în care soldații ce se întorceau acasă erau incapabili să se adapteze la viața civilă. În mass media scrisă sau vizuală, pretenții pentru justificarea pedigreului istoric al PTSD sunt deseori oferite ca și fundal al istoriei fără atribuire însă”.⁴

Dincolo de considerațiile lui Melchior care deschid cutia Pandorei în ceea ce privește abordările pro și contra existenței PTSD în alte epoci decât cea contemporană, credem că totuși o foarte scurtă trecere în revistă a „istoriografiei” acestui sindrom este necesară. Pentru sec. XX

¹Aislinn Melchior, *Caesar in Vietnam: did Roman soldiers suffer from Post-Traumatic Stress Disorder?* Greece and Rome, Volume 58, Issue 02, October 2011, p.209

²Scott Brantner, *Imaginibus, non mente faluntur: Post-traumatic Stress in Roman Medicine and Literature*, California State University, Northridge, s.a. p.1.

³<http://www.romedic.ro/stresul-posttraumatic> accesat la 15.09.2018.

⁴Melchior, *art.cit.* p.210

situația este destul de clară: în Primul Război Mondial pentru simptomele descrise în definiția PTSD se folosea termenul de „șocul bombardamentelor” (shell shock). „Medicii lucrând cu cei ce se întorceau din tranșee începeau să considere că de vreme ce nu există cauze fizice a simptomelor la care erau martori în cazul șocului de bombardament, au tras concluzia că este vorba de o boală psihică ce putea fi tratată prin noile abordări psihoterapeutice promovate de Sigmund Freud și contemporanii săi”.⁵ În Cel De-al Doilea Război Mondial, psihologii militari au recunoscut „șocul bombardamentelor” ca traumă psihologică. Deși avea diferite denumiri: „oboseală de luptă” (battle fatigue), „neuroză de luptă” (combat neurosis) armatele din ambele tabere au înțeles natura PTSD-ului și au dezvoltat o serie de tehnici menite nu atât pentru a vindeca soldații afectați ci, de ai face din nou capabili de luptă. Tratamentele includeau evacuarea din zona de conflict, spitalizarea, sedarea repetată și chiar hipnoza⁶. Rezultatele au fost diferite: unii dintre combatanți s-au vindecat și chiar s-au întors pe front, alții au rămas afectați pe viață.

Conflictul care a marcat definitiv studierea PTSD-ului și a reprezentat și începutul studiului istoric al acestei afecțiuni a fost fără îndoială cel din Vietnam. Cunoscut inițial sub denumirea „Sindromul post-Vietnam” în 1980 apare termenul actual de Sindromul de Stres-Posttraumatic (PTSD). Rămân epocale în acest sens lucrările lui Johanthan Shay, *Achilles in Vietnam. Combat trauma and the undoing of character* apărută în 1994 și care reprezenta rodul a 20 de ani de muncă cu veteranii afectați de conflictul din Vietnam, respectiv al lui Lawrence Trittle, *From Melos to My Lai. War and survival* apărută în 2000. Trittle, profesor de istorie la Marimont University, spre deosebire de Shay, a fost veteran al conflictului vietnamez și a experimentat pe pielea lui PTSD-ul. Cei doi vor declanșa o adevărată avalanșă de studii privitoare la PTSD de-a lungul vremii. Primii luați în vizor au fost bineînțeles grecii (după modelul oferit de Shay și Trittle), dar au urmat și o serie de studii dedicate conflictelor epocii moderne. Astfel, existența PTSD-ului era demonstrată pe baza scrierilor doctorului Leopold Auenbrugger care, tratând răniții Războiului de 7 ani (1756-1763) a constatat existența semnelor ce pot fi identificate ca și traumă postconflict (depresie, surmenaj, stări de furie) dar le-a pus pe seama dorului de casă, nicidecum pe seama grozăviilor războiului, de aceea el a denumit tulburarea pur și simplu „nostalgie”⁷. Războiul Civil American (1860-1864) a fost de asemenea subiectul studiilor dedicate PTSD-ului. Și în acest caz medicii epocii puneau semnele acestei tulburări pe seama factorilor de mediu: climă, marșuri lungi, privarea de somn și chiar greutatea și modul de purtare a echipamentului. Majoritatea acestor studii au fost primite cu o clară notă critică de către psihologi și astfel că în momentul când s-a ajuns la dezbaterile problemei PTSD-ului în armata romană existau două curente aflate în opoziție: universalist și relativist. „Curentul universalist consideră că de vreme ce omul antic și cel modern sunt identice biologic, iar evenimente traumatice apar în toate epocile, reacțiile psihologice adverse la aceste evenimente (cum ar fi PTSD observat la veteranii din epoca contemporană) trebuie să se manifeste în același fel de-a lungul istoriei. Relativismul respinge această abordare și argumentează că diferitele tipuri de luptă din antichitate și până în prezent, precum și setarea mentală foarte diferită prin care se face procesarea acestor evenimente, fac imposibilă diagnosticarea combatanților dintr-o epocă cu tulburările observabile la camarazii lor dintr-o altă epocă(...) La aceasta se adaugă și faptul că marea majoritate a conflictelor (istoriei romane-n.n.) sunt cunoscute numai prin lucrările scrise după evenimente, de cei care nu au avut nimic de-a face cu cele relatate. În aceste lucrări este descrisă bătălia generalilor-conflictul tactic- și nicidecum cea a soldatului de

⁵Alan M.Greaves, *Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) in ancient Greece: a methodological review* în: Stephen O'Brien – Daniel Boatright (eds), *Warfare and Society in the Ancient Eastern Mediterranean*, BAR International Series 2583, 2013, p.97

⁶<http://militaryhistorynow.com/2012/09/17/walking-wounded-ptsd-from-ancient-greece-to-afghanistan/> accesat 15.09.2018.

⁷ibidem

rând care se confruntă în mod direct cu inamicul.”⁸. Mai mult decât atât, studiile în psihologie au arătat faptul că există o corelație clară între rănila la nivelul capului și PTSD nemaivorbind de faptul că Manualul Statistic și de Diagnoză a Tulburărilor Mentale a stabilit criteriile de diagnosticare „pe un construct social bazat pe valorile occidentale moderne cum ar fi individualismul și deci inaplicabil pe alte culturi și societăți.”⁹ Și totuși apar în continuu articole bazate pe analiza, câteodată forțată, a izvoarelor romane.

Marea întrebare deci este dacă psiho-istoria contemporană își poate permite să exporte punctul de vedere asupra unei lumi de mult apuse în genere și în special asupra romanilor în cazul de față? Ceea ce este clar, că nu avem o descriere exactă a PTSD-ului în toate formele ei de manifestare. Dar avem două aspecte relaționale în ceea ce privește existența traumei post-conflict: „manualele” tactice prin care noile generații de ofițeri erau învățați să evite greșelile predecesorilor¹⁰ și, izvoarele antice care descriu unele manifestări ce pot fi identificate drept PTSD. Referitor la primul aspect deja în sec.XIX Ardant du Picq argumenta asupra continuității modelului comportamental al soldaților de-a lungul secolelor și scoate în evidență un fapt existent în mai toate manualele de instrucție antice: „Omul nu participă la bătălie doar să lupte ci ca să obțină victoria. El face totul să evite primul aspect și să obțină al doilea(...) Omului îi este groază de moarte(...) iar rolul disciplinei este de a înfrânge această groază prin spectrul unei orori și mai mari: acela al pedepsei și a disgrației.”¹¹. Această afirmație poate oferi o viziune asupra universalității experienței conflictului, în ciuda „schimbărilor în așteptările psihologice și în armament ca să numim doar două varibile”.¹² Dacă se poate presupune, pe baza manualelor militare, că există o continuitate comportamentală în timpul conflictului atunci probabil la fel există paralelisme și în ce privește perioada post-conflict. Acum ajungem la cel de-al doilea aspect al problemei: izvoarele antice vorbesc de cazuri care pot fi descrise drept manifestări ale traumelor post-conflict.

Astfel, Appian în ale sale „Războaie civile” descrie cum un veteran, Cestius Macedonicus „un pic sarit de pe fix”¹³ la aflarea veștii că orașul în care locuia, Perusia va fi asediat de soldații lui Octavius și a dat foc la casă și s-a aruncat în flăcări. Velleius Paterculus în „*Historiae Romanae*”, descriind același eveniment precizează că orașul a fost incendiat tocmai de Macedonicus care și-a dat foc la casă după care s-a sinucis cu propria sabie.¹⁴ O posibilă interpretare ar fi că Macedonicus a fost afectat de conflictele la care luase parte, de aceea a comis acest act sinucigaș.¹⁵ Un alt (posibil) exemplu ar putea fi dat de Titus Livius în arhicunoscuta *Ab urbe condita* undepomenește, în contextul Celui de-al Doilea Război Punic, de Publius Cornelius Scipio care, rănit la Ticinius (218 a.Chr.) dorește să amâne asaltul roman: „După ce mințile și trupurile soldaților au fost împrăștiate, nimeni altul decât colegul său (Scipio) a vrut să oprească bătălia. El (Tiberius Sempronius Longus) credea că Scipio era mai bolnav mental decât corporal și amintirea rănirii sale l-a făcut să-i fie teamă de bătălie și de proiectilele ei”.¹⁶ Tot

⁸ Joseph Hall, *Psychological trauma and the soldiers of Rome. A Roman PTSD?*, Ancient warfare X, I, p.48

⁹ Korneel van Lommel, *The recognition of Roman soldiers mental impairment*, Acta Classica, LVI (2013), p.157

¹⁰ Melchior, art.cit. p.213

¹¹ A.du. Picq, *Battle studies* apud. Ibidem p.213

¹² Ibidem p.214

¹³ Appianus, *Bellumcivilis*. V.49.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0232%3Abook%3D5%3Achapter%3D5%3Asection%3D49> accesat 21.09.2018

¹⁴ Velleius Paterculus, *Historiae Romanae* 2,74,4, Loeb Classical Library, 1924, “*urbs incensa, cuius initium incendii princeps eius loci fecit Macedonicus, qui subiecto rebus ac penatibus suis igni transfixum se gladio flammae intulit.*” http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Velleius_Paterculus/2C*.html#74 accesat, 21.09.2018

¹⁵ Celsus în a sa *Medicina* 3.18 documentează mai multe tipuri de nebunie și menționează că un tip rar întâlnit este cel declanșat de teamă. Astfel el dă singurul exemplu medical din lumea romană care poate fi interpretat ca STPT

¹⁶ Titus Livius, *Ab urbe condita* 21.53.2 apud. Van Lommel, art.cit. p.169 “*Restitutos ac reflectos militibus animos nec quemquam esse praeter collegam qui dilatam dimicationem vellet; eum, animo magis quam corpore aegrum memoria volneris aciem ac tela horrere.*”

Appian, de data aceasta în *De bello punicis* face o nouă referire (indirectă) la trauma de luptă: după ce descrie cu lux de amănunte grozăviile luptelor de stradă în timpul distrugerii Cartaginei, autorul afirmă preocuparea lui Scipio de a-și odihni trupele prin rotația lor: „șase zile și șase nopți au trecut în luptă îngrozitoare, după care soldații au fost schimbați ca să nu fie afectați de pierderi, măcel, lipsa somnului și de imaginile oribile”¹⁷.

Plutarch în *Vieți paralele*, mai precis în partea în care descrie viața lui Marius, subliniază cum acesta spre sfârșitul vieții era bântuit de „nopți de teroare și vise tulburătoare”. Drept urmare fostul dictator s-a apucat de băut „în acest fel încercând să doarmă ca o cale de scăpare de la asemenea gânduri”¹⁸. În fine se pare că există și o evidență epigrafică: o piatră funerară din Mauretania Cesarensis, dedicată lui Ulpus Optatus pe care după prezentarea faptelor de glorie al soldatului se afirmă „și a dezlănțuit furia exagerată și familiară care a trimis pe acest tânăr roman direct în rândurile inamicului, unde a suferit mai multe răni”¹⁹.

Avem în ultimele două surse câteva din posibilele caracteristici ale PTSD-ului: coșmarurile recurente și refugiul în băutura (cazul lui Marius) respectiv, furia exagerată sinucigasă în cazul lui Optatus. Rămân însă prezente câteva probleme: cazurile descrise sunt foarte puține raportate la numărul mare de scene de luptă descrise în istoriografia romană; și în al doilea rând: sunt simptomele descrise semne clare de PTSD *avant-lettre* sau pur și simplu sunt aspecte specifice unei epoci dominate de violență? Visele lui Marius sunt probabil o caracteristică oricărui personaj care și-a clădit cariera prin exterminarea adversarilor iar, Optatus poate fi și un caz de *furor bellicus* atât de iubit de autorii antici. Oricum ar fi, în acest context, o problemă de bază, așa cum s-a menționat și mai înainte, este faptul că izvoarele ori sunt elaborate de comandanți, cum ar fi cazul lui Caesar cu *De bello gallico* respectiv *De bello civilo*, ori sunt scrise cu mult după terminarea conflictului. Se poate observa că spre deosebire de lumea greacă, pare se mult mai sensibilă la problemele combatanților, lumea romană prezintă prea puține exemple de traumă post-conflict. Mai mult decât atât, majoritatea surselor literare și epigrafice arată clar că după *honestia missio* foarte mulți veterani deveneau membrii respectați ai comunității lor²⁰. Dar, ca situația să rămână tulburătoare avem surse juridice, tot romane, care vorbesc clar de acordarea de *missio causaria* în cazul în care soldatul de-a lungul serviciului militar începea să sufere de *vitio animi vel corporis*²¹. Ce anume însemna acest *vitio animis* rămâne elusiv. Cert este că pe de o parte nici până azi mecanismele declanșatoare ale PTSD nu sunt în întregime cunoscute dar, la nivelul soldatului roman de rând se regăsesc cele mai importante trei elemente care pot duce la apariția traumelor post-conflict (ca să nu folosim clar termenul PTSD): a fi martor la evenimente groaznice, și/sau a fi în pericol de moarte și/sau actul de-a ucide. Majoritatea luptelor romanilor erau de aproape (corp la corp), mai mult gladius-ul scurt încuraja lupta agresivă, deci rezultatul era clar. La lupta corp la corp se asociau și alte pericole ale câmpului de luptă: armele de distanță și semidistanță, șarje de cavalerie, atacul cavelor de luptă și a elefanților. Probabil de aceea trupele de rezervă erau în majoritatea cazurilor veterani care nu-și pierdeau curajul urmărind desfășurarea bătăliei și uciderea și rănirea camarazilor²². Dincolo de

¹⁷ Appianus, *Romanarum historiarum, de bellis punicis liber 130* apud. Hall, *art.cit.* p.49

¹⁸ Plutarch, *Parallel lives*, 45 2-7, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Marius*.html accesat 21.09.2018

¹⁹ CIL 8,21562 *D(is) M(anibus) s(acrum) hic situs est quondam iuvenis/generoso nomine miles Ulp(ius) Op(tatus) quiq(ue) regens virgam decus et/virtutis honorem gestavit, proles/laudanda propagine longa. hi[c]/multos domuit stravitq(ue) per hos un/diq(ue) montes infandos hostes teme-rataque bella subiit et quid n[on m]ulti/poterant iuvene[s] hic semper [solus a]/gebat. cum suam totam nimium/depend[ere]t iram obvius ipse furo[r]/pugnae Romanum iuvenem per/hostica vulnera misit. ipse tam[en]/victor telis undiq(ue) clus[us] -- -]/gentis nequid fe[ra] -- -]/renit ipse suis [- - -]/cladiq(ue) et vita [- - -].*

²⁰ Melchior, *art.cit.* p.213.

²¹ Macer, *Digesta 49.16.13.3* apud. Van Lommel, *art.cit.* p. 159. Izvoarele juridice romane precizează situațiile în cazul în care soldații acționau irațional și pentru care primeau *dishonesta missio: inpatientia doloris, morbus, luctus, taedium vitae, furor, pudor*. În cazul în care soldatul încerca să se sinucidă și eșua, era trimis în fața curții marțiale și executat pentru trădare (excepție în cazul în care era beat în momentul comiterii faptei).

²² Melchior, *art.cit.* p. 218

cruzimea luptei rămâne întrebarea dacă la modul general factorii de stres erau/sunt aceleași: bătălia antică era mult mai „localizată. Nu cădeau proiectile de mortier în Zona Verde, nu erau atentatori sinucigași în piețe, grămezile de gunoi de pe stradă nu ascundeau explozibili”.²³ La acestea se adaugă încă două aspecte: marea majoritate a rănilor erau produse de arme cu tăiș și mai puțin de arme care produceau comotii celebrare. Ori s-a demonstrat că rănilor la cap au relație directă cu PTSD ul în accepțiunea ei modernă. Marea majoritate a cauzelor fizice a ale PTSD-ului sunt undele de șoc și/sau schije produse de proiectile de artilerie respectiv explozibili (mine, dispozitive improvizate etc.). Psihologii mai adaugă și sentimentul de neputință și frustrare a soldaților în fața unui inamic „invizibil”, precum și rezultatul unei lovituri în plin asupra corpului uman. Al doilea aspect este cel de condiționare mentală mai precis expectanțele și locul în societate al unui roman într-o societate în care(spre deosebire de lumea contemporană) schisma dintre sfera civilă și cea militară nu era deloc mare. Știm cu toții brutalitatea cotidianului roman: de la mortalitatea infantilă ridicată (aproape 300 la 1000 față de lumea modernă de 3 la 1000), la execuții, lupte de gladiatori, brutalitatea din armată (atât pe câmpul de luptă cât și în afara ei) deci o stare de violență care era „mijlocul și expresia puterii romane”.²⁴ Deci, concluzia lui Melchior este că șocul suferit de un soldat modern la vederea în premieră a unui cadavru nu putea fi înțeles de un roman care de mic copil era înconjurat de moarte. „Cred că soldații actuali au de a face cu factori psihologici mult mai complecși decât cei de pe vremea romanilor, inclusiv o populație care evită realitățile războiului dar, dorește să se bucure de pe urma ei. La acesta se adaugă, ca un paradox al cauzei PTSD: armele la distanță dezvoltate să asigure o superioritate militară evidentă și să protejeze soldații de teama și grozăvia luptei de aproape, pot fi cauza și mai multe traume atât prin undele de șoc, cât și prin sentimentul incapacității inerente.”²⁵ A afirma la modul concret că soldații romani sufereau de PTSD e destul de hazardat, mai mult decât atât se pare că avem de-a face cu o interpretare forțată a unor acțiuni care la vremea respectivă, deși menționate în unele surse istoriografice sunt mai degrabă o curiozitate decât un fenomen social asociat mediului militar.

BIBLIOGRAPHY

- Brantner, Scott, *Imaginibus, non mente faluntur: Post-traumatic Stress in Roman Medicine and Literature*, California State University, Northridge, s.a.
- Greaves, M. Alan *Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) in ancient Greece: a methodological review* în: Stephen Brien – Boatright Daniel (eds), *Warfare and Society in the Ancient Eastern Mediterranean*, BAR International Series 2583, 2013.
- Hall, Joseph *Psychological trauma and the soldiers of Rome. A Roman PTSD?* *Ancient warfare* X, I.
- Melchior, Aislinn *Caesar in Vietnam: did Roman soldiers suffer from Post-Traumatic Stress Disorder?* *Greece and Rome*, Volume 58, Issue 02, October 2011,
- Van Lommel Korneel, *The recognition of Roman soldiers mental impairment*, *Acta Classica*, LVI (2013).
- Velleius Paterculus, *Historiae Romanae* 2,74,4, Loeb Classical Library, 1924
- <http://www.romedic.ro/stresul-posttraumatic>
- <http://militaryhistorynow.com/2012/09/17/walking-wounded-ptsd-from-ancient-greece-to-afghanistan/>

²³ Ibidem p.218

²⁴ Ibidem p.222

²⁵ Ibidem p.223